

SLAVKO MIČANOVIĆ,
direktor Državnog arhiva NR BiH

POČETAK ORUŽANE BORBE PROTIV OKUPATORA I USTAŠA U BIJELJINSKOM SREZU

U noći između 28. i 29. avgusta godine 1941. izvršen je od strane partizana bijeljinskog sreza napad na žandarmerijsku kasarnu u selu Dragaljevcu, na cesti Bijeljina — Brčko, 16 kilometara daleko od Bijeljine a 24 od Brčkog.

Posadu te kasarne sačinjavalo je tridesetak žandarma i ustaša naoružanih puškama, zaštićenih debelim zidovima zgrade sagrađene od čvrstog materijala i rovovima oko zgrade ispred kojih se nalazila bodljikava žica.

Partizana je bilo takođe tridesetak, a njihovo naoružanje sastojalo se od oko dvadeset pušaka mauzerki, nekoliko dvocijevki i pištolja i dvije defanzivne bombe — kragujevčanke.

Borba je počela u 2 sata izjutra i trajala je oko jedan sat. Žandarmi i ustaše pružili su energičan otpor, a kad se približila pomoć koja im je krenula i iz Bijeljine i iz Brčkog, partizani su se povukli.

Oružanim borbama partizana u bijeljinskom kraju prethodio je jedan dugotrajan organizovan rad Partijske organizacije u Bijeljini. Taj rad je započeo nekoliko godina prije izbijanja drugog svjetskog rata, a bazirao se na veoma bogatoj slobodarskoj i revolucionarnoj tradiciji Semberije, koju su već davno zasnovali Rodoljub Čolaković, Alija Alijagić, Dimitrije Lopandić i drugi. Mada je tu riječ o jednom izrazito agrarnom području bez industrije sa samo donekle razvijenim zanatstvom, dakle bez proletarijata u pravom smislu riječi, radnički pokret je ovdje ipak imao svojih prvoboraca, koji su znali da stupe u vezu s narodom i da na velik broj ljudi izvrše svoj revolucionarni uticaj. Grad Bijeljina, kao prirodni centar jednog relativno bogatog poljoprivrednog kraja, u godinama poslije prvog i prije drugog svjetskog rata bio je snažno uporište demokratskog političkog otpora reakcionarnim režimima stare Jugoslavije, pored ostalog upravo i zato što je u Bijeljini i oko nje uvijek bilo komunista, koji su, manje ili više organizovano, radili na buđenju revolucionarne svijesti u masama.

Godine 1933. došlo je u Bijeljini do prvog procesa protiv komunisti, koji se završio nizom osuda na robiju od jedne, dvije i tri godine. Od tada, od godine 1933, pa sve do izbijanja rata i propasti stare Jugoslavije, organizovani rad Komunističke partije nije prestajao ni za trenutak. Taj rad se kretao u nekoliko pravaca: prvo, među zanatlijskim radnicima u cilju stvaranja borbenih sindikalnih organizacija; drugo, među omladinom, školskom i studentskom; treće, u saradnji sa demokratskim građanskim političkim partijama i grupama koje su htjele da sarađuju s komunistima; četvrto, trebalo je podnijeti i stvoriti među seljacima što više simpatizera Komunističke partije i partijskih organizacija.

Taj rad, obavljan uporno i sistematski tokom nekoliko godina prije izbijanja drugog svjetskog rata i napada na Jugoslaviju, davao je vidne rezultate. U gradu je bujao snažan politički i kulturni život usmjeren revolucionarno, koji je zadavao ne male brige političkim vlastima, nemoćnim da ga spriječe i uguše. Bez podrške u masama, lišene sposobnosti i invencije, političke vlasti nisu bile u stanju da organizuju još koji proces, ali su zato na razne druge načine pokušavale da spriječe bujanje revolucionarnog pokreta. Preduzimana su pojedinačna hapšenja, a sačinjavani spiskovi sumnjivih, komunizmu sklonih lica i komunističkih agitatora, predviđenih za slanje u koncentracione logore, zabranjivan rad pojedinih organizacija — udruženja studenata, radničkih sindikata, biblioteke i čitaonice „Filip Višnjić“, zabranjivane su pojedine priredbe omladinskog recitativnog hora itd., a početkom 1937. godine sresko načelstvo se odlučilo da masovnim hapšenjem među studentima, radnicima i seoskom omladinom učini kraj tom „razornom radu boljševičkih agitatora“.

Međutim, sve su te mjere ostale bez rezultata. Mjesni komitet Komunističke partije za grad Bijeljину, oslanjajući se na partijske organizacije među radnicima i studentima, na omladinsku komunističku organizaciju i revolucionisane seljačke mase, uvijek je bio u mogućnosti da uspjeh svake policijske mjere svede na minimum. Neprekidnim djelovanjem Mjesnog komiteta partije u gradu Bijeljini moguće je objasniti onaj izrazito revolucionarni karakter koji je poprimila borba opozicije protiv Stojadinovićeveg režima, kada su seljačke mase u svako doba bile spremne da se pojave u gradu, da demonstriraju na način koji je često primao oblik neposredne borbe za vlast.

U više navrata policija je bila prinuđena da se lati sile da bi spriječila neku akciju ili onemogućila neku demonstraciju. Tako je bilo prilikom zabrane komemoracije žrtvama decembarskog pokolja, koju je organizovalo udruženje studenata u Bijeljini, ili prilikom pokušaja rasturanja demonstracija seljačkih i građanskih masa povodom konkordata, kada je ubijen jedan od demonstranata. Međutim, upotreba sile nije dovela policijske vlasti nimalo bliže željenom rezultatu: mase su već bile toliko pokrenute da se na njihovo raspoloženje više nije moglo djelovati puščanim mecima.

U trenutku kad je ratni vihor zahvatio i Jugoslaviju, politička situacija u Bijeljini i bijeljinskom srezu izgledala je ovako:

U gradu je redovno povezan s oblasnim komitetom u Tuzli djelovao Mjesni komitet Komunističke partije, koji je neposredno rukovodio radom dviju partijskih organizacija — jedne među radnicima i druge među studentima. Bile su već odavno formirane partijske organizacije u selima Crnjelovo Gornje i Popovi. Grupe komunista i pojedinci komunisti, direktno u vezi sa Mjesnim komitetom u gradu, djelovali su u selima: Brodac, Medjaši, Dvorovi, Balatun, Obarska, Patkovača, Pučile, Golo Brdo, Kovanluci i Trnova. I u gradu i u selima bilo je mnogo simpatizera spremnih da rade po direktivama Partije. Opšte raspoloženje naroda bilo je borbeno i veoma pogodno za jačanje političkog uticaja Komunističke partije. Tomu uticaju pokušavali su se suprotstaviti pojedini predstavnici nekih građanskih partija u gradu i na selu, zatim izvjesni predstavnici muslimanske reakcije u gradu i nekim muslimanskim selima, ali ti pokušaji nisu imali znatnijih rezultata.

U trenutku kada je bivša Jugoslavija kapitulirala i kad je njen teritorij bio raskomadani, u Bijeljini je bio Fadil Jahić Španac, stolarski radnik rodom iz Bijeljine, španski borac i dugogodišnji član Partije, koji je, kao član Vojnog oblasnog štaba za istočnu Bosnu, dobio zadatak da sprovede direktive Komunističke partije Jugoslavije o oružanoj borbi protiv okupatora i njegovih saradnika u Bijeljini i bijeljinskom srezu.

Upoznavši se temeljito sa političkim stanjem u gradu i srezu, stupivši u lični dodir sa svim partijskim aktivistima i simpatizerima, Španac je energično pristupio izvršavanju povjerenog mu zadatka. Tražio je od svih komunista da u novonastaloj situaciji brižljivo održavaju sve svoje lične veze s ljudima i da stvaraju nove, zatim, da se učvršćuju i produbljuju veze sa selom, da se tamo odmah pristupi formiranju vojnih jedinica i da se prikuplja i čuva oružje za njih. U te jedinice trebalo je uvršćivati po mogućnosti mlade ljude koji su bili u vojsci te im vojnički posao nije sasvim nepoznat. Upozorio je svakog pojedinog člana Partije kao i svakog simpatizera koji je bio kompromitovan kod policije na uvijek aktuelnu opasnost od masovnog hapšenja, tražeći od svakog čovjeka maksimum opreznosti da bi se ta opasnost izbjegla. Na kraju, odredio je pravac povlačenja iz grada, u slučaju potrebe, svakom pojedincu u mjesto na kome ima čekati dalja uputstva i direktive.

Upravo u trenutku kada je taj organizacioni posao bio uglavnom priveden kraju, nastupio je onaj slučaj potrebe na koji je Španac ukazivao, to jest, došlo je do napada Njemačke na SSSR. Bio je to signal ustaškim vlastima da izvedu masovno hapšenje među komunistima, a u isto vrijeme signal i komunistima da je kucnuo čas. Ustašama nije uspjele hapšenje u gradu. Drugovi koji su po planu morali da se iz grada povuku, povukli su se na vrijeme, i, izuzev nekoliko manje-više slučajnih hapšenja, koja nisu mogla imati težih posljedica, nije se desilo ništa.

Ovaj izlazak iz grada, izveden u jednom mahu, nije značio da je grad ostao prazan. Tamo je i dalje ostalo dosta ljudi koji su bili komunisti, samo što policija za njih nije znala, kao što je bilo mnogo i onih koji još nisu bili komunisti, ali su htjeli i željeli da to budu i bili spremni da rade po direktivama Partije.

Čim je ovaj potez izvlačenja kompromitovanih komunista iz grada izveden, Fadil Jahić, koji je za svoje sjedište izabrao krajnju ivicu sela Obarske prema gradu, pristupio je organizovanju veza, kako sa grupama ljudi po okolnim selima, tako i sa onima koji su ostali u gradu.

Partijskoj organizaciji u selu Crnjelovu dao je uputstvo da odmah pristupi formiranju oružane partizanske jedinice. Isto takvo uputstvo dato je i grupi komunista koja se nalazila oko sela Brodac i Balatun, a takođe i grupi koja se smjestila oko sela Patkovače, Pučila i Glogovca.

Na taj način, već početkom mjeseca jula formirane su u bijeljinskom srezu tri partizanske grupe, i to:

1. — Južna grupa

Uporište ove grupe bila su u početku sela Glogovac, Pučile i Patkovača. U toj grupi su se nalazili: Nikola Spasojević, student medicine iz Patkovače, Milenko Stojaković, iz Bijeljine, Vojin Bobar, student veterine iz sela Batra, Veso Gavrić, student prava iz Bijeljine, Andrija Blagojević, službenik iz Kojčinovca, Gajo Andrić, zemljoradnik iz Pučila, Boško Andrić, takođe iz Pučila, Drago Stevanović, omladinac-radnik iz Kojčinovca, Savo Jovanović, zemljoradnik iz Čengića, Stevan Joković, zemljoradnik iz Glogovca i Stevan Lučić, omladinac iz Trnove.

2. — Sjeveroistočna grupa

Uporište ove grupe bila su sela Brodac, Balatun, Velino selo i Međaši. U njoj su se nalazili: Rado-Radika Ilić, pravnik iz Međaša, Stevan Perić, student tehnike iz Broca, Sreten Glišić, zemljoradnik iz Međaša, Nikola Maksimović, zemljoradnik iz Međaša, Mirko Filipović, pravnik iz Bijeljine, Vukašin Pajkanović, student prava iz Bijeljine, Pero Simić, zanatlija iz Bijeljine, Žarko Kalabić, zemljoradnik iz Broca, Strajko Kalabić, zemljoradnik iz Broca¹⁾, Vlado Trifković, zemljoradnik iz Balatuna, Đojo Trifković, omladinac iz Balatuna, Vujadin Trifković, omladinac iz Balatuna, Teodor Sofrenić-Tendo, podoficir u bivšoj jug. vojsci iz Broca, Jovo Perić-Cicin, zemljoradnik iz Balatuna i Savo Stefanović, zemljoradnik iz Međaša.

3. — Sjeverozapadna grupa

Uporište ove grupe bilo je u početku selo Gornje Crnjelovo. U njoj su se nalazili: Fadil Jahić-Španac, Svetolik Gospić, student prava iz Bijeljine, Slavko Mićanović, diplomirani filozof iz Bijeljine, Albert Levi, agronom iz Bijeljine, Bogdan Kokanović, zemljoradnik iz Crnjelova, Jovo Kokanović, omladinac iz Crnjelova, Drago Tojić, radnik iz Crnjelova, Mladen Jeftić, zemljoradnik iz Crnjelova, Đorđe Đojić, opančarski radnik iz Bukovice, Veljko Lukić-Kurjak, zemljoradnik iz Bukovice, Ljubo Kičić-Dikićević²⁾, zemljoradnik iz Graca, Vačo Nikolić, zemljoradnik iz Graca,

¹⁾ Strajko Kalabić, prešao iz partizana u četnike, osnovao svoju samostalnu grupu pod nazivom „Komite“, poginuo u međusobnom četničkom razračunavanju 1942.

²⁾ Ljubo Kičić-Dikićević, prebjegao u četnike u jesen 1941, poginuo kao četnik 1942.

Milan Petrović-Amidža, omladinac iz Crnjelova, Đoko Kostić, zemljoradnik iz Vršana, Vojo Ivanović-Crnogorac, radnik iz Bukovice, Dušan Obrenović, zemljoradnik iz Magnojevića, Ivan Manjić, zemljoradnik iz Dragaljevca, Jovan Kordić, zemljoradnik iz Crnjelova i Boško Jović-Šumar, omladinac iz Crnjelova.

Ovakav razmještaj i položaj prvih partizanskih grupa u bijeljinskom srezu bio je, s jedne strane, uslovljen položajem i razmještajem centara u kojima su već od ranije postojali politički uslovi (partijske organizacije ili grupe komunista aktivista) a s druge, pravcem osnovnih komunikacija u bijeljinskom srezu koje je trebalo napadati i ugrožavati.

||

Ovako formirane i raspoređene grupe, naoružane veoma oskudno oružjem do koga se u prvi mah moglo doći, živjele su svaka na svom terenu logorskim životom, to jest u šumi, pod vedrim nebom, hraneći se onim što su preko simpatizera i aktivista dobivale od naroda. U prvo vrijeme one su djelovale gotovo samo politički. Krećući se noću po selima, one su sazivale ljude na sastanke na kojima su vršili agitaciju za ustanak, objašnjavali političku situaciju u zemlji i svijetu, tumačili istorijski smisao borbe protiv fašizma koju vode sve napredne snage čovječanstva, raskrinkavali politiku Hitlerovih satelita na Balkanu, specijalno na teritoriji bivše Jugoslavije, u Srbiji i takvozanoj Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Takvi sastanci sa većim i manjim grupama seljaka, kao i sa istaknutijim pojedincima koji su u narodu uživali znatniji ugled zbog svoga poštenja i političke ispravnosti, održavani su u većini sela tadašnjeg bijeljinskog sreza i oni su, sa svoje strane, dosta doprinijeli da se u narodu stvori i ojača volja za borbom i otporom. Treba dodati još i to da je na tim sastancima od samog početka valjalo neutralisati i paralisati uticaji onih elemenata u narodu koji, iz ovog ili onog razloga, nisu željeli da dođe do oružane borbe i koji su na ovaj ili onaj način radili na tome da se nađe kompromis sa vlastodršcima u novoj državi. Takvih ljudi je bilo dosta među seoskim knezovima i u jednom dijelu bogatijih seljaka koji su zazirali od komunista, smatrajući da im od njih prijeti opasnost.

Osim svjesnih neprijatelja narodne borbe bilo je i takvih koji su iz čistog straha unosili sumnju i djelovali defetistički. Kako ćemo se mi, goloruki, boriti s državom, govorili su oni, kad ni generali sa onolikom vojskom nisu mogli ništa da učine? Država je država, bila kakva mu drago, tvrdili su, mi joj se moramo pokoravati, a ne može ni država ustati protiv svojih rođenih žitelja. Šta će kome prazna i pusta zemlja — pitali su oni, uvjereni da se njihovoj argumentaciji niko ne može suprotstaviti. Šut se s rogatim ne može nositi, potrzali su oni na kraju staru i oprobanu izreku, i mirno nastavili da se odzivaju pozivima vlasti koja je, pod raznim izgovorima, nastojala da bez velike buke i galame što veći broj ljudi iz tih krajeva strpa u koncentracione logore.

Nije uvijek bilo sasvim lako polemisati sa takvim gledištima, niti je polemika s njima morala uvijek da bude efikasna. Bilo je to, uopšte uzevši, vrijeme pojačanog straha među ljudima. Njemačka oružana sila duboko je impresionirala jedan broj ljudi koji je bio teško razočaran nerazumljivo brzim debaklom bivše kraljevske vojske, vojske koja je dotle pobjeđala na slavne pobjede oko Kolubare, Crnog Vrha, Cera i Vidojevce.

Međutim, malo-pomalo, sistematskim radom i upornim zalaganjem partijskih političkih radnika došlo je ipak do stišavanja prvog straha, a svjesni neprijatelji, pošto su neki od njih uhapšeni, suđeni i osuđeni kao izdajnici narodne borbe i sluge njegovog neprijatelja, povukli su se iz otvorene akcije, prešli tako reći u ilegalnost, i svoju izdajničku rabotu nastavili prikriveno, dok su je se neki i potpuno odrekli.

Drugi zadatak koga su se sve tri grupe morale odmah prihvatiti, bio je sakupljanje oružja koga je, znalo se, još uvijek dosta bilo sakrivenog u narodu. Ljudi su prilikom rasula stare vojske prihvatili odbacene puške, municiju i drugu vojničku opremu, zakopavali to u zemlju, sakrivali u đubre, u plastove sijena ili slame, uvjereni da će doći vrijeme kad će sve to opet zatrebati, bilo njima samima, bilo za neke druge svrhe. To vrijeme je, u stvari, bilo već došlo, ali se većini onih koji su imali sakriveno oružje nije činilo tako, i oni, gotovo redovno, nisu bili raspoloženi da se od oružja rastanu bez goleme muke. Često je bilo potrebno primijeniti i drastičnija sredstva da bi se od nekog naročito upornog seljaka istrgnula dobro sakrivena puška, a oko jednog avionskog mitraljeza vođeni su nedjeljama pregovori koji su tek kasnije, kad su se borbe već rasplamsale, doveli do rezultata.

Ipak su puške, mada veoma sporo i oskudno, dolazile do ruku partizana u ovim prvim grupama. Krajem mjeseca jula grupe su sa naoružanjem stajale ovako: južna grupa je imala osam vojničkih pušaka mauzerki, sjeverozapadna je imala tri takve puške, sjeveroistočna takođe tri, a pored toga sve su grupe imale nešto lovačkih pušaka i manje ili više upotrebljivih pištolja.

Takva je bila situacija kada se primakao dan prve oružane akcije protiv neprijatelja u bijeljinskom srezu.

III

Vojni štab za Tuzlansku oblast donio je ijoš ranije odluku da oružane akcije protiv neprijatelja na Majevici i Semberiji počnu u noći između 9. i 10. avgusta 1941. godine. Fadil Jahić, kao predstavnik Štaba u bijeljinskom srezu i glavni vojni rukovodilac, odredio je da ta prva akcija u bijeljinskom srezu bude napad na voz i željezničku prugu Bijeljina — Rača, razaranje tračnica i nasipa pruge, i, ukoliko bude postojala u vozu i vojnička pratnja, napad na nju i njeno uništenje.

Pruga uzanog kolosijeka Bijeljina — Rača, koja od Bijeljine ide paralelno s drumom i izbijaja na Savu, bila je u to vrijeme veoma važna, ako ne i najvažnija komunikacija za neprijatelja u tom kraju. Povezujući se preko Save sa prugom normalnog kolosijeka, koja ide do Šida i tu

izbija na glavnu željezničku komunikaciju Beograd — Zagreb, pruga Bijeljina — Rača bila je najsigurnija i najbrža veza Bijeljine sa ostalim dijelovima Nezavisne države Hrvatske, pa i sa samim Zagrebom. Njome je transportovan ugalj iz Ugljevika i Mezgrađe, njome je iz bogate Semberije izvlačena hrana za potrebe njemačkih garnizona i ustaških „postrojbi“, njome su se kretali razni vojni transporti uhapšenika, kandidata smrti u ustaškim koncentracionim logorima. Presjeći tu prugu i učiniti je nesposobnom za upotrebu, makar i za kratko vrijeme, značilo bi nanijeti ozbiljan udarac neprijatelju u gradu, poremetiti mu veze, otežati snabdijevanje, dezorganizovati ga.

Bijeljinski partizani u to vrijeme nisu imali nikakvih tehničkih sredstava za razaranja većih razmjera. Nikakvog eksploziva nije bilo, a da ga je i bilo, ne bi imao ko da ga upotrijebi, jer ljudi vičnih manipulisanju sa eksplozivima među partizanima u tom trenutku takođe nije bilo. Prugu je valjalo razarati tako reći golim rukama uz upotrebu najprimitivnijih alatki kakve su se mogle naći kod seljaka: budaka, pijuka, ašova i lopata. Najsavršenije sredstvo na čiju se pomoć računalo bio je francuski ključ pomoću koga bi bili odšrafljeni zavrtnji, tračnice potom razdvojene na sastavima, odvaljene od pragova i pobacane u obližnju baru. Budacima i pijucima bi poslije bili povučeni pragovi iz nasipa pa zatim spaljeni, a nasip bi bio raskopan na što je moguće većoj dužini.

Da bi osigurao uspjeh te prve partizanske akcije, Fadil Jahić je izdao naređenje da se sve tri tek formirane grupe koncentrišu u toku noći, kad napad treba da bude izvršen na prostoru sjeveroistočne grupe, negdje u blizini sela Gornji Brodac, nedaleko od mjesta na kome je imala da se izvede predviđena akcija. Ta koncentracija je bila potrebna iz nekoliko razloga. Prije svega, na taj bi se način izvršila koncentracija naoružanja, koje je, kako je već rečeno, još uvijek bilo veoma oskudno. Četrnaest mauzerki uz otprilike isto toliko lovačkih dvocijevki i jednocijevki, sa desetak pištolja, bila bi snaga s kojom bi se u datoj prilici moglo dosta učiniti. Drugi momenat koji je Španac imao u vidu odlučujući se za koncentraciju, bio je momenat psihološke prirode. Pošto se u sve tri partizanske grupe radilo o ljudima koji najvećim dijelom nisu prošli nikakvu vojničku obuku niti su u svom ranijem životu dolazili u bliži dodir s oružjem, a još manje ga upotrebljavali, Španac je osjećao potrebu da sve te ljude, neposredno pred njihovu prvu oružanu borbenu akciju, skupi na jedno mjesto, da im omogući da se upoznaju i zbliže, da dožive osjećanje pouzdanja i snage koje izaziva brojno velika grupa ljudi sakupljena na jednom mjestu i usmjerena ka jednom jedinstvenom cilju.

Po izvršenoj akciji trebalo je smjesta pristupiti dekoncentraciji. Južna grupa imala se vratiti na svoj teren i tamo bez odlaganja izvršiti akciju presjecanja telefonsko-telegrafskih komunikacija na cesti Bijeljina — Zvornik između Bijeljine i Janje, napadati neprijateljske patrole koje se kreću tom cestom i, uopšte, na svaki način, pokazati tamo svoje prisustvo. Sjeverozapadna grupa je trebalo da odmah likvidira malu žandarmerijsku stanicu u Crnjelovu, zatim da izbije na cestu Bijeljina — Brčko i tamo da vrši akcije kidanja veza i napade na patrole. Sjeveroistočna grupa, na čijem je području imala da bude izvršena akcija na

pada na voz i prugu, povukla bi se poslije toga u brodačke lugove, čestare i ritove oko rijeke Save, odakle bi, ako bi bila suviše ugrožena, mogla da se prebacuje u pravcu sjeverozapadne grupe i da manevriše na veoma širokim, slabo naseljenim i dosta teško prolaznim prostorima, pogodnim za skrivanje tako male grupe ljudi.

Ovaj veoma jednostavan plan, kad bi se sproveo do kraja, morao bi dovesti neprijatelja, koji nije raspolagao sa znatnijim snagama, pred mučno pitanje: na šta da se odluči, kuda da upravi svoj udarac?

Međutim, ma kako da je bio jednostavan i na izgled efikasan, taj plan se pokazao kao pretežak za izvođenje. Naime, pokreti koje je trebalo da izvedu južna i sjeverozapadna grupa da bi se u određenom trenutku našle na zbornom mjestu i spojile se sa sjeveroistočnom grupom, bili su pogrešno planirani i izračunati. Sjeverozapadna, umjesto da svoj put pređe za četiri sata kako je to predviđeno i stigne na zbornu mjesto oko pola noći, utrošila je za svoje kretanje punih osam časova i našla se na zbornom mjestu tek oko četiri sata izjutra, dok veza s južnom grupom uopšte nikako nije ni uspostavljena. Tek docnije se doznalo da je, uslijed nekog neobjašnjelog nesporazuma, južna grupa bila u blizini zbornog mjesta noć ranije, pa je, ne uspostavivši vezu sa sjeveroistočnom grupom, otišla natrag na svoj teren.

Sjeveroistočna i sjeverozapadna grupa, spojene sad ujedno, predanile su u jednom šumarku. Pretpostavljalo se da će južna grupa ipak stići u toku iduće noći i da će se izvršenju akcije moći pristupiti sa jednim danom zakašnjenja. Ali kad se grupa nije pojavila ni te iduće noći, Španac je, ne mogavši se riješiti da akciju izvodi sa svega šest pušaka, teška srca donio odluku da se od akcije odustane. Poveo je sjeverozapadnu grupu natrag, a Radi Iliću, kao tadašnjem rukovodiocu sjeveroistočne grupe, naredio da odmah pristupi akciji kidanja telefonsko-telegrafskih veza i da to čini do daljeg naređenja.

Ovakav ishod mučno je djelovao na borce i jedne i druge grupe, pa je Španac bio prisiljen da ubrzano stvara neki novi plan. Preduzeo je mjere za hvatanje veze sa južnom grupom od koje nije bilo nikakvih vijesti, prihvatio plan za napad na žandarmerijsku kasarnu u Crnjelovu u kojoj je, prema informacijama koje je donio borac Milan Petrović Amidža, od trojice žandarma jedan bio komunistički simpatizer iz Bijeljine Ivica Karinaš, drugi neutralan, a treći ustaški raspoložen. Napad je uspješno izveden. Ivica Karinaš je stupio u partizanske redove. Tako je sjeverozapadna grupa došla do tri vojničke puške i do radioaparata, prvog koji su imali bijeljinski partizani, i do još nekog manje važnog plijena.

Španac je poslije toga pristupio izradi plana za napad na žandarmerijsku kasarnu u Dragaljevcu.

U međuvremenu je borac južne grupe Drago Stevanović-Šico, uspio da preko Bijeljine dođe u vezu sa sjeverozapadnom grupom, odnosno sa Špancem. Tek tada se saznalo da je južna grupa, vrativši se sa zbornog mjesta na koje je nesporazumom stigla noć ranije, u noći između 9. i 10. avgusta, dakle upravo onda kada je trebalo izvesti napad na željezničku prugu Bijeljina — Rača, isjekla mnoge telefonske stubove i pokidala žice na cesti između Bijeljine i Janje, i dalje, na istoj cesti u blizini sela

Johovca. Osim toga, nekoliko dana kasnije, došavši u dodir sa Cvijetinom Pešaljevićem, komunistom, krojačkim radnikom iz Trnove, grupa se odazvala njegovom pozivu i krenula da učestvuje u napadu na žandarmerijsku kasarnu u Tavni. Prema Cvijetinovu uvjerenju, napad će dovesti do nesumnjivog uspjeha, jer je komandir žandarmerijske posade antiustaški raspoložen i spreman je da se preda bez borbe. Osim toga Cvijetin je tvrdio da je on osigurao masovan pohod naroda na kasarnu, da će iz Trnove i okolnih sela krenuti stotine ljudi, i da je čitava stvar sigurna. Milenko Stojaković, koji je tada vršio ulogu zamjenika Špančevog u južnoj grupi, pokrenuo je svoju grupu i stupio u vezu s Cvijetinom i nekolicinom drugova koji su se s njim nalazili u Trnovi. Cvijetinove tvrdnje da je pokrenuo narod pokazale su se kao djelimično tačne: na mjestima odakle je trebalo krenuti protiv kasarne iskupilo se do dvije stotine seljaka. Međutim, sve je to bilo nevjesto i nesolidno organizovano, a račun da će se posada predati bez borbe bio je sasvim pogrešan. Neprijatelj je, u stvari, primijenio ratno lukavstvo, dobio vremena da mu stignu pojačanja, pa kad su ona stigla, sam krenuo u napad i postigao iznenađenje. Tako je ta akcija propala.

Nastojeći da izbriše teški utisak koji je ova neuspjela akcija ostavila i u narodu, grupa je dočekala na cesti Bijeljina — Janja jednu grupu ustaša biciklista koji su noću patrolirali na njoj, a rezultat je bio tri mrtva neprijatelja i dvadesetak bicikla koje su partizani polupali.

Bojeći se da bi i na nekim drugim mjestima moglo doći do ovako lakomisleno organizovanih akcija kao što je bila ova na žandarmerijsku kasarnu u Tavni, koje bi, svršivši se ovako mogle dovesti u pitanje uspjeh u organizovanju oružane borbe protiv neprijatelja, Španac je odlučio da pripreme napada na kasarnu i Dragaljevca svede na najneophodnije mjere, da ih što je moguće više skрати, i da u napad krene što prije. U tome ga je podržavalo i raspoloženje i stanje duhova koje je vladalo u grupi. Ljudi su već postali nezadovoljni i nervozni. Osjećali su potrebu da se to stanje nepokretnosti, neaktivnosti i neizvjesnosti svrši što prije, ovako ili onako.

IV

Oko 25. avgusta sjeverozapadna grupa je izvršila pokret iz crnjelovačkih lugova u pravcu Dragaljevca i zaustavila se u Gracu, zaseoku sela Čačevice, u jednoj šumi udaljenoj oko osam kilometara od dragaljevačke kasarne. U isto vrijeme tamo je stigla i južna grupa koju je zajedno sa Dragom Stevanovićem doveo borac sjeverozapadne grupe Ivan Manjić.

Španac je riješio da s tim snagama, svega oko trideset ljudi sa dvadeset karabina i dvije kragujevačke bombe, uz nekoliko lovačkih pušaka, izvede namjeravani napad, kojim će neposredno rukovoditi on sam.

Dok su prikupljani najneophodniji podaci o položaju kasarne, o rasporedu rovova i jačini bodljikavih žica, o brojnom stanju posade, njenom sastavu i raspoloženju prošla su tri dana. Za to vrijeme, spojene grupe su reorganizovane, podijeljene na desetine, određeni desetari i vodiči svakoj desetini od kojih će svaka napadati samostalno, mada istovremeno sa ostalima.

Iako je učinjeno sve što se u datim uslovima moglo učiniti da borcima što je moguće duže ostane nepoznat cilj radi koga se vrše sve te pripreme, kako bi se spriječilo da neprijatelj na neki način sazna o partizanskim namjerama, ipak je bilo jasno da svi borci veoma dobro znaju o čemu se radi i da je vijest o predstojećem napadu na žandarmeriju u Dragaljevcu već prodrla i u narod. Zato je trebalo žuriti, i Španac je naredio pokret u pravcu kasarne negdje oko devet sati u noći između 28. i 29. avgusta.

Krećući se po prilično tamnoj noći, probijajući se kroz šume i čestare, preko njiva sa kukuruzom i tu i tamo nepožnjevenom pšenicom, partizanska četa je sporo odmicala teško se približavajući cilju. Ipak negdje oko pola noći četa je bila nedaleko od kasarne. Sad su se desetine razdvojile i svaka je sa svojim vodičem pošla na svoj unaprijed određeni položaj sa koga će stupiti u akciju.

Znak za otvaranje vatre — detonacije dviju bombi, ili, ako do toga iz nepredviđenih razloga ne dođe, dva pucnja Špančevog pištolja, — biće dat desetinama u dva sata poslije pola noći.

Desetine su uspjele da se na vrijeme privuku na određena mjesta. Pošto bombaš nije mogao da dovoljno priđe da bi bacio svoje bombe, jer ga je stražar osjetio i u njegovom pravcu otvorio vatru, Španac je, tačno u dva sata, dvaput opalio iz pištolja, i borba je planula.

Neprijatelj je spremno odgovorio na partizansku vatru iz rovova koji su opasivali zgradu, po čemu se odmah moglo zaključiti da je napad očekivan i da je odbrana unaprijed organizovana.

Treba naglasiti da su partizani u tom svom prvom napadu imali težak zadatak. Rovovi su u tami bili nevidljivi i paljba se mogla upravljati samo po odbljesku pucnjave neprijateljskih pušaka koje su tukle sasvim nisko, vatrom koja je bila regulisana i u svakom slučaju opasnija za partizane od vatre koju su oni upravljali na rovove.

Španac je odmah u početku borbe osjetio koliko je za partizane neizgodno i opasno što ne postoji nikakva mogućnost za dirigovanje vatom, jer se veza među desetinama za vrijeme pucnjave nije mogla uspostaviti. Jednom otvorena, vatra je imala da traje ili dok neprijatelj ne ponudi predaju, ili dok ne bude ispaljen i posljednji metak s partizanske strane. Zato je Španac, idući od borca do borca desetine u kojoj je on bio, obustavio vatru i zatražio od neprijatelja predaju. Iz rovova su mu odgovorili psovkama i još bjesomučnijom paljbom.

Međutim, Španac je osjetio da je neprijatelj ipak pokoleban. Zaključivao je to po nervoznom i suviše glasnom komandovanju, po učestanom izbacivanju crvenih iraketi, po povremenim zatišjima koja su dopuštala da se čuje uzrujani govor prestrašenih i vjerovatno, već u znatnoj mjeri demoralisanih ljudi.

Španac je naredio da se ponovo otvori vatra. Ali sad je stupio u dejstvo faktor koji će i poslije, često, činiti da se partizanske akcije završe neuspjehom ili poluuspjehom: municija! Ubrzana vatra brzo je istrošila oskudne partizanske rezerve, i sad se, umjesto zaglušne rike i grohota, sa partizanske strane čulo samo pojedinačno puškaranje koje više nije moglo dovesti ni do čega.

Španac još nije mislio da odstupi. Odlučio je da povede borce u juriš, u borbu prsa u prsa, što bi moglo da dovede do brze odluke. Ali tada je došlo do preokreta.

Iz pravca Bijeljine i Brčkog neprijatelju je stizala pomoć. Farovi automobila nadaleko su bacali bijele trake svoje svjetlosti.

Neprijatelj je u rovu pobjednički podvriskivao pojačavajući svoju vatru i ne prestajući da šalje u nebo crvene rakete.

Sa automobila se počele oglašavati mitraljezi, šaljući u tamu nizove metaka.

Borba je prestala, partizani su se povukli.

Pred zoru se partizanska četa iskupila na zbornom mjestu, u onoj istoj šumi u Gracu iz koje je krenula u svoj neuspjeli napad.

Španac je počeo da objašnjava šta se desilo, da ohrabruje ljude, da im govori o tome kako se u ratu neprestano mora računati na takve, a i na još teže i gore mogućnosti, ali je ubrzo prestao da to čini. Uvidio je da to u ovom slučaju nije potrebno, da partizani nisu izgubili hrabrost, da je sad ono što oni osjećaju ne strah nego gnjev, i ne malodušnost nego želja za osvetom. Svima im je, izgleda, bilo jasno da je neprijatelj na neki način saznao za napad i da se pripremio, pa su se takmičili u tome ko će prije predložiti šta treba da se uradi da bi špijun bio što prije otkriven i zauvijek onemogućen.

Ljudi su, dakle, bili uzrujani, ali ne i obeshrabreni. Svi su se okupljali oko trojice ranjenika, od kojih su dvojica bila teško ranjena, dok su sva trojica obilno krvarila, nastojeći da nečim pomognu Nikoli Spasoviću koji je kao student medicine sad vršio dužnost četnog saniteta. Tvrdili su da ni jednom od ranjenika neće biti ništa, da to sve uopšte nije bilo ništa tako strašno i opasno, i samo su žalili šta četa nije imala dovoljno municije, što nije imala bar jedan mitraljez pa da se krene u susret onim automobilima, i tako dalje.

Četa je, dakle, izdržala sukob, podnijela vatru i prolila krv, i nije se osula; svi su tu, a to je bilo glavno. Tako je mislio Španac, a tako je, stvarno, i bilo. I oslobođen brige o tome kako da hrabri ljude, prije nego što je svanulo, Španac je donio odluku: južnu grupu uputiti u pravcu Broca, ojačati tako sjeveroistočnu grupu i učiniti je sposobnom da vrši i krupnije akcije. Ojačana sjeveroistočna grupa treba da se što je moguće više približi Drini, da se drži po svaku cijenu u njenoj blizini i da uhvati vezu s partizanima u Mačvi i održava je. Sjeverozapadna grupa zadržaće se i dalje na svom terenu, to jest u blizini sela Crnjelova i rijeke Save.

Idućeg dana saznalo se ko je otkrio neprijatelju u Dragaljevcu približavanje partizanske čete i njene namjere. Neki seljaci iz Graca tvrdili su da je to učinio neki Anto zvani Mađžar, koji je stvarno i bio Mađžar po rođenju, a koji je kao kovač već godinama živio u Gracu. Već od prvih dana ustaške vladavine Anto se izjasnio kao veliki privrženik i patriota nove države, pa je već u više navrata, kako je poznato, obavještavao vlasti u gradu o onome što one nisu mogle da saznaju a što su željele da znaju.

Španac je odredio dvojicu boraca u patrolu i naredio im da odu i dovedu Antu Mačara. Upozorio ih je na opreznost, jer postoji mogućnost da Anto pokuša da pobjegne. Španac je u patrolu odabrao dvojicu starijih ljudi: Vaću Nikolića iz Graca i Jovana Kordića iz Crnjelova, vjerujući da će oni kako treba obaviti povjereni im posao. Ali su borci na svoj način shvatili naređenje. Iznenadivši Antu kod kuće, oni su ga potjerali pred sobom, prema „komandi“ kako su to oni govorili, ali ga nisu doveli, nego su ga usput strijeljali u jednom potoku. „Šta ćemo ti ga dovoditi, kog đavola“, branili su se od Špančevih napada, „kad svak živi zna da je on ustaški špijun!“ Malo su se učitali kad im je taj postupak oštro osuđen, i kad su upozoreni da je to nedozvoljeno, ali su i dalje ostali u uvjerenju da su postupili pravilno i čak su se donekle i ljutili što im se to ne priznaje.

V

Napad bijeljinskih partizana na žandarmerijsku kasarnu u Dragaljevcu bio je prva vojnička akcija u bijeljinskom srezu. Mada partizani u njoj nisu postigli postavljeni cilj, jer je uporište ostalo nezauzeto, sami oni imali su gubitke — trojicu ranjenika, od kojih je jedan umro nekoliko dana poslije borbe³, dok je neprijatelj, izgleda, prošao bez gubitaka — ta akcija je ipak, imala izvesni politički značaj. Ona je odigrala ulogu prvog vatrenog krštenja za malu partizansku grupu, izolovanu i udaljenu od značajnijih centara oslobodilačkog pokreta u Bosni — od Romanije, Šekovića, pa i same, inače nedaleke Majevice — a i od gotovo oslobođene zapadne Srbije odvojene rijekom Drinom, značajnom prirodnom preprekom, koja je, kao granica između NDH i Srbije, bila kontrolisana i čuvana kako od strane oružanih snaga NDH tako i od Nijemaca. Bijeljinski partizani, smješteni na teren koji nije bio naročito povoljan za razvijanje partizanskog ratovanja — ravnica, odsustvo većih šumskih područja, relativno razvijene komunikacije kojima je neprijatelj mogao u svako doba da se služi za prebacivanje svojih snaga — osjetili su da je i pod takvim uslovima moguće vršiti vojničke akcije, birati mjesto, dan i čas napada, nametati neprijatelju borbu, zbunjivati ga i uznemirivati.

Osim toga, akcija na Dragaljevac imala je povoljan odjek i u narodu. Seljaci su čuli pucnjavu te znamenite noći, čuli su otegnute rafale mitraljeza kojima su ustaše razgonili svoj strah, pa su počeli misliti: kad onoliko puca, i kad se onoliko traži pomoć, onda to nisu samo riječi, ipak je počelo. Ljudi su i prije već shvatili da se o njihovoj koži radi, da se radi o budućnosti čitave zemlje i naroda, pa su sad odahnuli osjetivši da je ta pucnjava na Dragaljevcu ubila njihov strah, njihovo oklijevanje.

Najzad, ova je partizanska akcija nemilo pogodila moralnu snagu predstavnika ustaške državne vlasti u Bijeljini. Ona je još više probudila opšte osjećanje panike i nesigurnosti s kojom su oni gledali na razvitak situacije u ovom kraju, koji su oni težili i nadali se da ga bar za prvo

3. Stevan Lučić, omladinac iz Trnove.

vrijeme sačuvaju u miru i koriste njegova bogatstva. Našavši se u jednom izrazito srpskom, za njih i za njihove pojmove neprijateljskom kraju, lišeni ma kakve masovne podrške, u nemogućnosti da na svoju stranu pridobiju muslimanske mase u gradu i u ono nekoliko muslimanskih sela, svjesni da su u tom pogledu, izuzev uskog kruga begovata, pretrpjeli gotovo potpuni debakl, nadomak slobodarske Srbije u kojoj su već pucale oslobodilačke puške, bez dovoljne vojničke podrške svojih gospodara Nijemaca, ustaške glavešine su prosto gubile pamet od straha. Oni su već davno prije napada na dragaljevačku kasarnu pisali svojim pretpostavljenim panične izvještaje u kojima su dramatizovali situaciju do čudovišnih razmjera, tražili pomoć, pomoć, pomoć... predviđali slom ako se njihov položaj kod mjerodavnih ne shvati dovoljno ozbiljno i ne uputi im se tražena pomoć. "... Oko Bijeljine pokidane su veze" — piše u „Dnevnom izvještaju Ministarstva hrvatskog domobranstva“ od 14. avgusta 1941. „Predstojnik kotarski traži jednu satniju pojačanja iz Vinkovaca“ — vapije se u istom tom izvještaju. "... Kod Bijeljine stanje uglavnom nepromijenjeno — ozbiljno. Veze unaokolo presječene su a prepadi na oružničke postaje i ophodnje, finance, vrše se i dalje. Jedna satnija iz Vinkovaca stigla je kao pojačanje u Bijeljina..." — stoji u izvještaju od 15. avgusta 1941. "... Oko Bijeljine nastavljaju pobunjenici kidanje brzoglasnih linija i prepade na oružničke ophodnje..." — govori izvještaj od 16. avgusta 1941. 23. avgusta izvještaj saopštava: "... Oko 17 sati napadnuta je Bijeljina i skoro sva sela pored granice, od Rače do Drinjače. Bijeljina traži hitnu pomoć (3 bojne, po jedna za Brčko, Bijeljina i Zvornik). Bijeljina je ugrožena i sa pravca Majevice i planine, gdje su sela oko Lopara u pobuni".

Kad se ima u vidu činjenica da su ovi izvještaji o stanju u Bijeljini i oko nje pisani u vrijeme kad su tek bile izvršene neke sasvim sitne, gotovo čisto diverzantske akcije, akcije uznemirivanja (napad na jednu finansijsku patrolu u kome je poginuo jedan finans, napad na patrolu ustaša na cesti Bijeljina — Janja, siječenje stubova i kidanje telefonskih žica, nekoliko ispaljenih revolverskih metaka, kojima se jedan naš partijski radnik odbranio od domobranske zasede na koju je iznenađeno naišao, prepad na žandarmerijsku kasarnu u Crnjelovu, i najzad za ustanike neuspjela akcija kod Tavne), onda nije teško pretpostaviti koliki je bio strah predstavnika ustaške vlasti u Bijeljini poslije akcije na Dragaljevac.

Taj strah doveo je i do prve kontraofanzive u bijeljinskom srezu: jedna cijela bojna izvršila je akciju „čišćenja“, pošavši iz Brčkog u pravcu Bijeljine, i zahvativši prostor sela Bukovica — Dragaljevac — Crnjelovo. Ta akcija čišćenja nije dala nikakvih rezultata, što se može vidjeti i iz dnevnog izvještaja od 31. avgusta 1941. koji o tome govori: "... Sjeverno od Bijeljine vršeno je čišćenje zemljišta jednom bojnomo na prostoru sela Dragaljevac — Crnjelovo — Bukovica."

Poslije napada na Dragaljevac i neprijateljske akcije „čišćenja“ došlo je do novog grupisanja tada još uvijek malobrojnih partizanskih snaga u bijeljinskom srezu. Južna i sjeveroistočna grupa spojile su se u jednu. Tako ojačana i reorganizovana sa novim komandrom (Mirko Filipović, pravnik iz Bijeljine), ta grupa je manevrisala na prostoru iz-

među rijeke Save i Drine, uhvatila vezu sa Srbijom i održavala je, prihvatila otuda jednu manju grupu boraca koji su se dotle nalazili u Mačvi⁴, i vodila manje akcije protiv neprijateljskih snaga. Početkom mjeseca septembra grupa je bila prisiljena da se, pod pritiskom nadmoćnijih neprijateljskih snaga, prebaci u Srbiju, gdje je djelovala u sastavu tamošnjih partizanskih snaga, uzevši aktivnog učešća u teškim borbama u toku prve neprijateljske ofanzive na oslobođenu teritoriju zapadne Srbije. U mjesecu oktobru, u borbama ispod Vidojevice, gdje su Nijemci izvodili kombinovane operacije sa zemlje i iz vazduha, grupa je imala teške gubitke od vazdušnog bombardovanja. Ona će, ojačana i prekaljena, u mjesecu novembru preći ponovo Drinu kod Drinjače i doći u sastav prvog majevičkog narodnooslobodilačkog odreda. Sjeverozapadna grupa pomjerila je takođe područje svojih akcija više prema zapadu i jugozapadu, došla u dodir sa partizanskom grupom na Majevidici i, malo docnije, zajedno s njom ušla u sastav Prvog majevičkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, koji je svoju aktivnost upravo uglavnom protiv komunikacije Tuzla — Brčko i već u jesen 1941. godine imao pod svojom kontrolom gotovo cijelo područje Majevice i Semberije.

Na teritoriji bijeljinskog sreza, tamo gdje su u početku djelovale prve grupe partizana, ostala je veoma razgranata partijska organizacija koja je imala odlučujući politički uticaj na terenu. U novembru mjesecu osnovan je Sreski komitet Komunističke partije za srez bijeljinski, a takođe i Sreski komitet SKOJ-a, koji su, oslanjajući se na već dotada stvorene organizacije i stvarajući nove, sve više i više osvajali mase i privlačili ih u borbu protiv okupatora i njegovih saradnika.

Tada, u jesen 1941. godine, Partijska organizacija sreza bijeljinskog morala je da prihvati jednu novu borbu: borbu protiv četnika koji su, preko oficira takozvane komande „vojske u otadžbini“, upravo pristupali izvođenju svojih izdajničkih planova.

PARTIZANI PRVIH GRUPA U BIJE LJINSKOM SREZU KOJI SU IZGINULI U TOKU RATA

1) Fadil Jahić Španac, član Oblasnog vojnog štaba za istočnu Bosnu, komesar prvog majevičkog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda, poginuo prilikom mučkog napada četnika kapetana Stevana Damjanovića-Leke na štab majevičkog odreda, Narodni heroj.

2) Veljko Lukić Kunjak, vodnik, komandir čete, komandant bataljona, komandant partizanskog odreda, komandant 17. majevičke brigade, poginuo u selu Kojčinovcu od četnika, 1944. godine. Narodni heroj.

3) Nikola Spasojević, student medicine iz sela Patkovače, jedan od organizatora ustanika u bijeljinskom srezu, poginuo od četnika krajem februara 1942. godine.

4) Veso Gavrić, student prava iz Bijeljine, jedan od organizatora komunističkog pokreta među studentskom omladinom, ubijen od četnika po naređenju kapetana Leke, u februaru 1942. godine, Narodni heroj.

5) Jovo Kokanović, omladinac iz Crnjelova, poginuo kao komesar bataljona u Šestoj neprijateljskoj ofanzivi, 1943. godine.

4. To su bili: Borislav-Borika Stančić, stud. iz Bijeljine, Brano Gavrić, stud. iz Bijeljine, Srbo Sekulić Čaruga, stud. iz Bijeljine, Đoko Marinković, stud. iz Bijeljine, Dragiša Maksimović, stud. iz Bijeljine, Branko Jakšić, stud. iz Bijeljine, Elijas Kabiljo, agronom iz Bijeljine, Nenad Petrović, pravnik iz Bijeljine, Veljko Simić, agronom iz Bijeljine i Buki Kabiljo, radnik iz Bijeljine.

- 6) Bogdan Kokanović, zemljoradnik iz Crnjelova, prvi komandir sjeverozapadne grupe partizana u bijeljinskom srezu, ubijen od četnika 1942. godine.
- 7) Drago Tojić, radnik iz Crnjelova, član sreskog komiteta, sekretar Sreskog komiteta Partije za bijeljinski srez, ubijen od četnika 1944. godine.
- 8) Savo Jovanović, čiča Savo, zemljoradnik iz Čengića, sekretar opštinskog komiteta Partije, poginuo u sukobu s neprijateljskom patrolom u Čengiću („Vražja divizija“), u avgustu 1943. godine.
- 9) Vukašin Pajkanović, student iz Bijeljine, jedan od organizatora ustanka u bijeljinskom srezu, poginuo u Mačvi u oktobru 1941. godine, u prvoj neprijateljskoj ofanzivi.
- 10) Stevan Joković, zemljoradnik iz Glogovca, prvi komandir južne partizanske grupe u bijeljinskom srezu, poginuo u Mačvi u oktobru 1941. godine, u prvoj neprijateljskoj ofanzivi.
- 11) Sreten Glišić, zemljoradnik iz Međaša, istaknuti komunista među seljacima, poginuo u Mačvi u oktobru 1941. godine, u prvoj neprijateljskoj ofanzivi.
- 12) Nikola Maksimović, zemljoradnik iz Međaša, istaknuti komunista među seljacima, poginuo u Mačvi u oktobru 1941. godine, u prvoj neprijateljskoj ofanzivi.
- 13) Brano Gavrić, student iz Bijeljine, poginuo u Mačvi u oktobru 1941. godine, u prvoj neprijateljskoj ofanzivi.
- 14) Branko Jakšić, student iz Bijeljine, poginuo u Mačvi u oktobru 1941. godine, u prvoj neprijateljskoj ofanzivi.
- 15) Srbo Sekulić Čaruga, student iz Bijeljine, poginuo kao mitraljezac u septembru 1941. godine, prilikom prebacivanja partizanske grupe preko Drine u Srbiju.
- 16) Pero Simić, zanatlija iz Bijeljine, poginuo u Mačvi u oktobru 1941. godine, u prvoj neprijateljskoj ofanzivi.
- 17) Buki Kabiljo, radnik iz Bijeljine, poginuo u Mačvi u oktobru 1941. godine u prvoj neprijateljskoj ofanzivi.
- 18) Đoko Marinković, student iz Bijeljine, jedan od organizatora SKOJ-a u bijeljinskom srezu, ubijen od četnika u aprilu 1942. godine.
- 19) Dušan Obrenović, zemljoradnik iz Magnojevića, ubijen od strane četnika, po naređenju kapetana Stevana Damjanovića-Leke u novembru 1941. godine, tobožnjim nesporazumom — prva žrtva četničke izdaje na Majevici i u Semberiji.
- 20) Albert Levi, agronom iz Bijeljine, komesar čete majevičkog partizanskog odreda, poginuo u borbi s četnicima februara 1942. godine.
- 21) Stevan Lučić, omladinac iz Trnove, umro od rane zadobivene u borbi na Draga-ljevcu, početkom septembra 1941. godine.
- 22) Aliljas Kabiljo, agronom iz Bijeljine, poginuo u borbi s četnicima u februaru 1942.
- 23) Ivan Manjić, zemljoradnik iz Dragaljevca, poginuo od četnika 1942. godine.
- 24) Milan Petrović Amidža, omladinac iz Crnjelova, poginuo kao komesar čete u VI istočnobosanskoj brigadi, krajem 1942. godine.
- 25) Gajo Andrić, zemljoradnik iz Pučila, ubijen od četnika početkom novembra 1942.
- 26) Boško Andrić, poginuo u ljeto 1943. godine.
- 27) Ivica Karnaš, radnik iz Bijeljine, ubijen od strane četnika 1942. godine.
- 28) Đoko Kostić, zemljoradnik iz Crnjelova, ubijen od strane četnika 1944. godine.
- 29) Vačo Nikolić, zemljoradnik iz Graca, ubijen od četnika 1942. godine.

SLAVKO MIČANOVIĆ,

Directeur des Archives de l'Etat pour la Bosnie et l'Herzégovine

COMMENT DEBUTA LA LUTTE ARMEE CONTRE L'OCCUPANT ET LES OUSTACHIS DANS LA REGION DE BIJELJINA

Dans la nuit du 28 au 29 Août 1941, sur la route menant de Bijeljina à Brčko, au 16ème kilomètre, les partisans de la région de Bijeljina attaquèrent la caserne de la gendarmerie du village de Dragaljevac.

L'effectif de cette caserne comprenait une trentaine de gendarmes et d'oustachis, armés de fusils, protégés par toute l'épaisseur des murs épais de la gendarmerie, qui était en outre entourée de tranchées et de fils barbelés.

Les partisans étaient également au nombre de trente, ayant pour armement environ une vingtaine de fusils-mauser, quelques fusils à deux canons, quelques pistolets, plus deux petites bombes à main — (de la production de Kragujevac).

La bataille commença à deux heures du matin et dura environ une heure. Les gendarmes et les oustachis ripostèrent énergiquement, et voyant arriver l'aide venue de Bijeljina et de Brčko, les partisans se retirèrent.

La lutte armée des partisans de la région de Bijeljina fut minutieusement préparée longtemps à l'avance par l'organisation du Parti à Bijeljina. Ce travail commença déjà quelques années avant la déclaration de la Seconde Guerre Mondiale et naquit de la riche tradition libérale et révolutionnaire de Semberija — créée longtemps auparavant par Rodoljub Čolaković, Alija Alijagić, Dimitrije Lopandić et autres. Quoiqu'il se fût agi d'une région essentiellement agricole, sans industrie et avec un artisanat peu développé, — en fait sans prolétariat — le mouvement ouvrier y trouva malgré tout ses premiers défenseurs, sachant entrer en contact avec le peuple et faire partager à beaucoup leur idées révolutionnaires. La ville de Bijeljina, en tant que centre naturel d'une région relativement riche du point de vue agricole fut, durant les années qui suivirent la première et la seconde guerre mondiale, un foyer important d'opposition politique et démocratique au régime réactionnaire de l'ancienne Yougoslavie, car il y a toujours eu, à Bijeljina et ses environs, un certain nombre de communistes, plus ou moins organisés, qui s'efforçaient de réveiller la conscience révolutionnaire du peuple.

En 1933, à Bijeljina eut lieu le premier procès contre des communistes, qui se termina par une série de condamnations à une, deux ou trois années de détention. A partir de ce moment-là, c'est-à-dire, à partir de 1933 jusqu'à la déclaration de la guerre et l'effondrement de la vieille Yougoslavie, le parti Communiste ne cessa pas un instant son travail méthodique. Ce travail s'étendait dans plusieurs directions. Premièrement: parmi les ouvriers de l'artisanat, afin d'y former des organisations syndicales à l'esprit combattif. Deuxièmement: au sein de la jeunesse scolaire et estudiantine. Troisièmement: en collaborant avec les groupes et partis politiques de la ville qui voulaient bien s'y prêter. Quatrièmement: en pénétrant dans les villages afin de faire des paysans des sympathisants du parti et des organisations du Parti.

Ce travail, mené avec persévérance et systématiquement durant plusieurs années avant la déclaration de la seconde guerre mondiale et l'attaque sur la Yougoslavie, donna des résultats visibles. La ville connut un puissant élan politique et culturel, orienté dans le sens de la révolution et qui causait pas mal de souci aux autorités politiques, qui n'arrivaient ni à l'empêcher ni à l'étouffer. Ne disposant pas de l'appui des masses, sans personnalité ni originalité, les autorités politiques n'étaient pas en mesure d'organiser un nouveau procès, aussi essayèrent-ils, par divers autres moyens, d'empêcher l'éveil du mouvement révolutionnaire. Plusieurs arrestations eurent lieu, des listes de personnes suspectes — défenseurs ou agitateurs communistes furent établies, en vue de leur internement dans des camps de concentration, l'on interdit le travail de plusieurs organisations telles que — l'Union des étudiants, les syndicats ouvriers, les bibliothèques et salle de lecture "Filip Višnjić", certaines performances du chœur récitatif de la jeunesse furent interdites, ect... et fin 1937 la sous-préfecture décida, par une arrestation en masse des étudiants, des ouvriers et de la jeunesse paysanne, de mettre fin "aux activités destructrices de ces agitateurs bolchevistes."

Pourtant, toutes ces mesures ne donnèrent pas les résultats attendus. Le Comité local du parti communiste de la ville de Bijeljina, aidé par les organisations du parti parmi les travailleurs et les étudiants, par l'organisation de la jeunesse communiste et par les masses paysannes révolutionnaires, réussit toujours à réduire au minimum les succès de la police. L'activité incessante du Comité local du parti communiste dans la ville de Bijeljina peut seul expliquer le caractère particulièrement révolutionnaire que prit la lutte de l'opposition contre le régime de Stojadinović, alors que les masses paysannes étaient prêtes à tout instant à se montrer en ville à y manifester d'une façon qui souvent prenait figure de lutte ouverte contre le gouvernement.

A plusieurs reprises la police fut obligée d'user de force afin d'empêcher de nouvelles actions ou de nouvelles démonstrations. Il en fut ainsi lorsque fut interdite la commémoration en l'honneur des victimes du massacre de Décembre, organisée par l'Union des étudiants de Bijeljina, et au cours de la tentative de dispersion de la démonstration organisée par les masses citadines et paysannes à l'occasion du concordat, lorsqu'un des manifestants fut tué. Pourtant, même par l'emploi de la force, la police n'obtint pas le résultat voulu: le mouvement de la masse

avait pris une telle ampleur qu'il ne pouvait plus être arrêté par la seule force des balles de fusil.

Au moment où la Yougoslavie fut saisie par le tourbillon de la guerre, la situation politique à Bijeljina et dans son rayon présentait l'aspect suivant:

Le Comité local du parti communiste en contact permanent avec le Comité Régional de Tuzla qui menait de front le travail de deux organisations du Parti — l'une parmi les ouvriers, l'autre parmi les étudiants — agissait en ville. Depuis déjà longtemps des organisations avaient été formées par le parti dans les villages de Crnjelovo Gornje et Popovi. Des communistes, en groupe ou individuellement, et en contact direct avec le comité local dans la ville, s'occupaient des villages de: Brodac, Međaši, Dvorovi, Balatun, Obarska, Patkovača, Pučile, Golo Brdo, Kovanluci et Trnova. Dans les villages aussi bien qu'en ville, le Parti comptait beaucoup de sympathisants, prêts à suivre ses directives. Le peuple était d'humeur combative, ce qui était particulièrement favorable à l'affermissement de l'influence politique du parti communiste. Certains représentants de différents partis et de certains milieux musulmans réactionnaires de la ville et des villages tentèrent de s'élever contre cette influence, mais sans résultats notables.

Au moment où l'ancienne Yougoslavie capitula et où son territoire fut divisé, Fadil Jahic — Španac (l'Espagnol), menuisier né à Bijeljina, combattant en Espagne et vieux membre du parti, se trouvait en son lieu de naissance, ayant reçu la tâche en tant que membre de l'état-major régional militaire pour la Bosnie de l'Est, d'y assurer l'exécution des directives du Parti communiste de Yougoslavie sur la lutte armée contre l'occupant et ses collaborateurs.

Ayant étudié à fond la situation politique de la ville et des environs, ayant pris personnellement contact avec tous les membres actifs et sympathisants du parti, "l'Espagnol" se mit énergiquement à l'accomplissement de la tâche qui lui avait été confiée. Il demanda à tous les communistes, en égard aux nouvelles circonstances, d'entretenir leurs vieilles amitiés et de s'en créer de nouvelles, d'approfondir et renforcer leurs relations avec les villages, afin que des unités militaires puissent immédiatement y être formées, les armes rassemblées et gardées. Autant que possible ces unités devraient être formées de jeunes gens ayant fait leur service militaire et connaissant le métier des armes. Il mis en garde chaque membre et sympathisant du Parti, compromis auprès de la police, du danger d'une éventuelle arrestation en masse, leur apprenant à montrer le maximum de prudence devant ce danger. Finalement, il indiqua à chacun dans quelle direction s'effectueraient le retrait hors de la ville — en cas de besoin — et où les attendraient de plus amples directives.

Au moment précis où l'organisation de ce travail était menée à bien, l'occasion à laquelle "Španac" avait pensé se produisit. — L'attaque de l'Allemagne sur la Russie servit de signal aux pouvoirs des oustachis pour procéder à l'arrestation en masse des communistes — et pour les communistes, de prendre conscience que l'heure avait sonné. Les oustachas n'eurent pas beaucoup de succès dans leurs arrestations, les camarades

ayant réussi à se retirer à temps, selon le plan prévu; et ceux qui furent arrêtés n'étant pas particulièrement compromis, leur arrestation n'eut pas de suites.

Ce retrait de la ville, effectué d'un seul coup, ne signifie pas que celle-ci resta vide. Il y demeura un assez grand nombre de communistes, qui n'étaient pas compromis auprès de la police, et également un grand nombre de gens qui n'étaient pas encore communistes, mais prêts à entrer au Parti et à obéir à ses directives.

Dès que le retrait de la ville des communistes compromis fut effectué avec succès, Fadil Jahić, qui avait choisi comme siège la limite du village d'Obarska, près de la ville, se mit à organiser les contacts tant avec les gens des villages environants qu'avec les communistes demeurés en ville.

L'organisation du parti du village Crnjelovo donna l'ordre de procéder immédiatement à la formation d'unités combattantes de partisans. Les mêmes instructions furent données par les groupes communistes institués près des villages de Brodac, Balatin, Patkovac, Pučila et Glogovac.

De cette manière, déjà au début du mois de juillet, trois groupes de partisans avaient été formés dans la région de Bijeljina:

1. Groupe de Sud.

Les centres de ce groupe furent au début les villages de Glogovac, Pučila et Patkovac. En faisaient partie: Milenko Stojaković, de Bijeljina — Nikola Spasojević, étudiant en médecine de Patkovac — Vojin Bobar, étudiant vétérinaire du village de Batra — Veso Gavrić, étudiant en droit de Bijeljina — Andrija Blagojević, fonctionnaire de Kojčinovac — Gajo Andrić, cultivateur de Pučila — Boško Andrić également de Pučila — Drago Stevanović, jeune ouvrier de Kojčinovac — Savo Jovanović, cultivateur de Čengiç — Stevan Joković, cultivateur de Glogovac et Stevan Lučić, jeune de Trnoa.

2. Groupe Nord-Est

Les centres de ce groupe se trouvaient aux villages de Brodac, Balatun, Velino et Međaši. En faisaient partie: Rado-Radika Ilić, avocat de Međaši — Stevan Perić, étudiant en technique de Brodac, — Sreter Glišić, cultivateur de Međaši, — Nikola Maksimović, cultivateur de Međaši — Mirko Filipović, avocat de Bijeljina — Vukašin Pajkanović, étudiant en droit de Bijeljina — Pero Simić, artisan de Bijeljina — Žarko Kalabić, cultivateur de Brodac — Strajko Kalabić, cultivateur de Brodac (1) — Vlado Trifković, cultivateur de Balatun — Đojo Trifković, jeune de Balatun — Teodor Sofrenić — Tendo, sous-officier dans l'ancienne armée yougoslave, de Brodac — Jovo Perić — Cicin, cultivateur et Savo Stefanović, cultivateur de Međaši.

3. Groupe Nord-Ouest

Le centre de ce groupe fut, au début, le village de Gornje Crnjelovo. En faisaient partie: Fadil Jahić-Španac — Svetolik Gospić, étudiant en

1) Strajko Kalabić, passa des partisans aux tchetniks, crea un groupe indépendant "Le Comité" et mourut au cours de réglements de comptes entre tchetniks en 1942.

droit de Bijeljina — Slavko Mićanović, diplômé de philosophie de Bijeljina — Albert Levi, agronome de Bijeljina — Bogdan Kokanović, cultivateur de Crnjelovo — Milan Jeftić, cultivateur de Crnjelovo — Đorđe Dojić, cordonnier de Bukovica — Veljko Lukić-Kurjak, cultivateur de Bukovica — Ljubo Kikić-Dikićević (2), cultivateur de Gradac — Vačo Nikolić, cultivateur de Gradac — Milan Petrović-Amida, jeune de Crnjelova — Đoko Kostić, cultivateur de Vršani — Vojo Ivanović, monténégrin, ouvrier de Bukovica — Dušan Obrenović, cultivateur de Magnojević — Ivan Manjić, cultivateur de Dragoljevac, — Jovan Kordić, cultivateur de Crnjelovo et Boško Jović, jeune de Crnjelovo.

Une telle répartition et position des premiers groupes partisans de la région de Bijeljina fut effectué d'une part d'après les position et répartition des centres ou des conditions politiques avaient déjà été créés depuis longtemps (organisations du parti ou groupes de communistes actifs), et de l'autre, d'après le réseau des communications de la région de Bijeljina devant être attaquées et détruites.

II

Les groupes ainsi formés et répartis, armés du peu d'armes dont on avait pu disposer les premiers temps, menaient, chacun sur son terrain, une vie de camp — en pleine forêt, dormant à la belle étoile, et se nourrissant de ce que leur apportaient des sympathisants et des membres actifs du peuple. Au début, leurs activités avaient un caractère uniquement politique. Visitant les villages de nuit, d'éminents travailleurs du parti, appelaient à l'agitation et au soulèvement, expliquaient la situation politique mondiale et celle prévalant dans le pays, faisaient ressortir le sens historique de la lutte contre le fascisme menée par toute les forces progressistes de l'humanité, dénonçaient la politique des satellites hitlériens dans les Balkans, particulièrement sur le territoire de l'ancienne Yougoslavie, en Serbie et dans l' "Etat Croate Indépendant". De telles réunions faites à l'aide de groupes plus ou moins grands de paysans et de personnalités jouissant d'un prestige particulier auprès du peuple en raison de leur honnêteté et de leur rectitude politique, se tinrent dans la plupart des villages de la région de Bijeljina et contribuèrent en grande partie à inciter le peuple à la lutte. Il faut également noter qu'au cours de ces réunions, il a fallu dès le début neutraliser et paralyser l'influence de ceux, qui pour une raison ou une autre ne voulaient pas qu'on en vienne à une lutte armée, et qui, d'une façon ou de l'autre, désiraient arriver à un compromis avec le nouveau régime. Ces gens-là étaient composés en majeure partie de seigneurs villageois et de riches paysans, qui se méfiaient des communistes, estimant qu'ils constituaient un danger pour eux.

²⁾ Ljubo Kikić-Dikićević passa aux četniks et fut tué en 1942.

A part les ennemis délibérés de la lutte du peuple, il y en avait, qui par simple peur, semaient le doute et le défaitisme. "Comment pouvons-nous lutter contre l'Etat, mains nues, alors que nos généraux avec tous leurs soldats n'en ont pas été capables?", disaient-ils. "L'Etat est l'Etat, quelqu'il soit et nous devons lui faire confiance. Il ne peut se retourner contre ses propres enfants. Est-il dans leur intérêt de se retrouver à la tête d'un pays vide et désert", disaient-ils, persuadés que leur argumentation ne pouvait être réfutée. „Le boeuf ne peut s'attaquer au taureau" assuraient-ils à la fin d'une longue plaidoirie, et répondaient tranquillement à l'appel du pouvoir, qui essayait, sans trop de bruit et de cris, de grouper le plus grand nombre possible de personnes de cette région dans des camps de concentration.

Il n'était pas toujours facile de répondre à de tels arguments, et de façon efficace. D'une manière générale, ce fut une période de terreur. La population était fortement intimidée par la force armée allemande, et en plus profondément déçue par la rapide débâcle de l'ancienne armée royale, qui s'était conquise une grande réputation au cours de victoires autour de Kolubara, Crni Vrh, Cer et Vidojeviće.

Pourtant, peu à peu, et grâce au travail systématique et aux efforts fournis par les membres politiques du parti, on eut raison de la première peur et certains opposants ayant été pris, mis en jugement et jugés pour avoir trahi le peuple et aidé l'ennemi, renoncèrent à toute action ouverte, se retranchant dans la clandestinité ou renonçant même à toute activité.

La deuxième tâche incombant aux trois groupes fut le rassemblement des armes, dont un assez grand nombre était encore caché parmi le peuple. Les gens, au cours de la débâcle de l'ancienne armée, s'étaient saisis des armes abandonnées, des munitions et autre équipement militaire, les avaient enfouies dans la terre, cachées au milieu de tas de fumier ou dans leurs réserves de grain et de foin, persuadés qu'ils en auraient besoin un jour ou l'autre. Ce jour en fait était arrivé, mais un grand nombre de ceux qui possédaient des armes cachées, n'en étaient pas encore convaincus, et rares étaient ceux qui consentaient sans peine à s'en défaire. Il fut souvent nécessaire de recourir à des mesures drastiques afin de persuader quelque paysan particulièrement entêté à révéler la cachette de ses fusils et des semaines de pourparlers furent indispensables pour obtenir l'abandon d'une mitrailleuse anti-aérienne, et n'aboutirent qu'une fois la bataille déjà engagée.

Malgré tout, les fusils finirent par arriver jusqu'aux partisans, quoique avec beaucoup de lenteur et de peine. A la fin du mois de juillet, la répartition d'armes était la suivante: le groupe Sud disposait de huit fusils-mauser, le groupe nord-ouest de trois, le groupe nord-est de même; par ailleurs chacun des groupes possédait quelques fusils de chasse ainsi que des pistolets plus ou moins usagés.

Telle était la situation lorsque l'aube se leva sur la première journée de lutte armée contre l'ennemi dans la région de Bijeljina.

III

L'Etat-major militaire de la Bosnie orientale avait décidé que la première action armée contre l'ennemi débiterait entre Majeвица et Semberija dans la nuit du 9 au 10 Août 1941. Fadil Jahić, en tant que représentant de l'état-major dans la région de Bijeljina, et principal chef militaire, décida que cette première action de la région de Bijeljina consisterait en une attaque contre le train et la voie ferrée Bijeljina — Rača, la destruction des rails, l'engrèvement de la voie ferrée, et au cas où le train comporterait des effectifs militaires, leur attaque et anéantissement.

Le chemin de fer à voie étroite Bijeljina — Rača, allant de Bijeljina à la Save, parallèlement à la route constituait pour l'ennemi un très important moyen de communication, sinon le plus important. Rejoignant, après la traversée de la Save, la voie normale menant à Šid et aboutissant à la voie principale Beograd — Zagreb, le chemin de fer Bijeljina — Rača était le lien de communication le plus rapide et le plus sûr entre Bijeljina et les autres endroits de "l'Etat Croate Indépendant", particulièrement Zagreb. Il servait au transport du charbon des mines d'Ugljevik et Mezgraj, de la nourriture venue de la riche région de Semberija pour l'alimentation des garnisons allemandes et d'oustachis. — il servait également au transport de divers groupes de prisonniers, candidats à la mort dans les camps de concentration d'oustachis. Rendre cette voie ferrée inutilisable, même pour quelques temps, représenterait pour l'ennemi en ville un vrai coup dur, ses moyens de communication ayant été coupés, son approvisionnement rendu difficile, le tout menant à une désorganisation certaine.

A ce moment-là, les partisans de Bijeljina ne possédaient aucun moyen technique leur permettant de prendre des mesures plus grandes. Ils ne disposaient d'aucun explosif — et en eurent-ils disposé, ils n'avaient pas de gens capables de manoeuvrer de telles armes. La voie devait être détruite pour ainsi dire, au moyen de leurs seules mains, et d'outils primitifs tels qu'en possédaient les paysans: pioches, pics, pelles et bèches. La plus utile de leurs armes consistait en une clé anglaise grâce à laquelle ils pourraient dévisser les boulons, démonter les rails, les enlever de la voie et les lancer dans la mare voisine. Ils devaient ensuite enlever les traverses à l'aide de pioches et de pics, puis y mettre feu, et démolir le remblai sur le plus grand nombre de kilomètres possible. Afin d'assurer le succès de cette première action des partisans, Fadil Jahić donna l'ordre aux trois groupes de se concentrer cette nuit-là sur le territoire du groupe nord-est, près du village de Gornji Brodac, non loin de l'endroit où l'action devait avoir lieu. Une telle concentration était nécessaire pour plusieurs raisons. Tout d'abord c'était la façon la plus simple d'assurer la concentration des armes, qui étaient toujours en nombre insuffisant. Avec 14 fusils mauser, à peu près le même nombre de fusils de chasse, et une dizaine de pistolets, on pourrait arriver à quelque chose. La deuxième circonstance à laquelle Fadil pensa en ordonnant la concentration, était psychologique. Etant donné que la plupart des membres de ces groupes n'avaient pas fait de service militaire et

par conséquent ne savaient rien du métier des armes, Španac ressentit la nécessité de les rassembler, de leur permettre avant de passer à l'exécution de cette première tâche, de mieux se connaître, d'être encouragés par la force découlant de la présence d'un nombre assez grand de combattants tous imprégnés d'un même esprit.

Dès la fin de l'action, tous devaient se séparer. Le groupe sud devait regagner son propre terrain et y procéder sur le champ à la section des lignes téléphonique et télégraphique sur la route Bijeljina — Zvornik et Bijeljina — Janja, à l'attaque des patrouilles ennemies se trouvant dans ce secteur, et de manière générale faire sentir leur présence dans la région. Le groupe nord-ouest devait procéder immédiatement à l'antissement de la gendarmerie de Crnjelov, puis se rendre sur la route Bijeljina — Brčko et y mener des actions de sabotage et y attaquer les patrouilles. Le groupe nord-est, sur le rayon de laquelle devait avoir lieu l'action principale sur la voie ferrée et le train — devait se retirer ensuite dans les buissons et arbustes entourant la Save, d'où, en cas de danger, ils se replieraient dans la direction de la région du groupe nord-ouest, passant par des endroits écartés et peu habités, propres à servir de cachette à un petit groupe.

Ce plan, en fait des plus simples, dans la mesure où il pourrait être mené à bien, devrait amener l'ennemi, qui ne disposait pas de forces considérables, à se poser la question suivante: que faire, dans quelle direction diriger ses coups?

Malheureusement, aussi simple et efficace qu'il paraisse, ce plan se montra en fait trop difficile à réaliser. Du moins, les déplacements, devant amener les groupes sud et nord-ouest en temps voulu à l'endroit indiqué, avaient été mal calculés. Le groupe nord-ouest, au lieu de couvrir la distance en quatre heures comme prévu, et arriver vers minuit, se déplaça durant huit heures et n'arriva que vers quatre heures du matin, tandis que la jonction avec le groupe sud ne put même pas être réalisée. On apprit plus tard qu'à la suite d'un malentendu inexplicable, le groupe sud s'était trouvé au lieu de rendez-vous la veille, et n'ayant pas réussi à établir la liaison avec le groupe nord-est, était reparti vers son propre terrain.

Les groupes sud et sud-est réunis en un seul, passèrent la journée dans la forêt, dans l'espoir que le groupe sud reviendrait la nuit suivante et que l'action prévue pourrait se dérouler avec un jour de retard. Mais lorsqu'ils virent leur espoir déçu, et que la nuit s'écoula sans que le groupe sud les ait rejoint, Španac, le cœur gros, décida de renoncer à l'action, impossible à réaliser à l'aide des six fusils dont ils disposaient. Il repartit avec son groupe, et Rade Ilić, chef du groupe nord-est, donna l'ordre de procéder immédiatement à l'action prévue tendant à détruire les lignes téléphonique et télégraphique, en attendant de nouveaux ordres.

Une telle issue de l'action fit une impression pénible sur les combattants des deux groupes, et Španac se vit obligé de prévoir immédiatement une nouvelle action. Il prit les mesures nécessaires pour se mettre en contact avec le groupe sud, dont on n'avait reçu aucune nouvelle, et mit au point un plan d'attaque de la gendarmerie de Crnjelovo, qui, d'après

les informations données par le partisan Milan Petrović-Amidža, comptait un effectif de trois gendarmes, dont l'un, Ivica Karinaš était sympathisant communiste le deuxième neutre, et le troisième ami des oustachis. L'attaque fut effectuée avec succès, et Ivica Karinaš se joignit aux partisans. Ainsi, le groupe nord-ouest obtint trois fusils et un appareil de radio, le premier dont les partisans de Bijeljina disposaient.

Puis Španac passa à l'examen du plan d'attaque sur la gendarmerie de Dragaljevac.

Entre-temps, un des membres du groupe sud, Drago Stevanović-Šico réussit, par Bijeljina, à se mettre en contact avec le groupe nord-ouest, ou plutôt, avec Španac. C'est ainsi que l'on apprit que le groupe sud, revenant du lieu de rendez-vous où il était arrivé avec une nuit d'avance, renversa les poteaux télégraphiques et coupa les fils sur la route allant de Bijeljina à Janja, et plus loin sur la même route, près du village de Johovac. Ceci eut lieu la nuit même où devait avoir lieu l'attaque sur la ligne de chemin de fer Bijeljina — Rača, c'est-à-dire dans la nuit du 9 au 10 Août. D'autre part quelques jours plus tard répondant à l'appel du communiste Cvijetin Pešaljević, apprenti tailleur de Trnova, le groupe passa à l'attaque de la gendarmerie de Tavan. D'après les dires de Cvijetin, l'attaque devait indiscutablement être couronnée de succès, le commandant de la gendarmerie étant anti-oustachi, et prêt à se rendre sans bataille. En outre, Cvijetin déclara qu'il avait assuré la participation d'environ une centaine de paysans de Trnova et des environs, et que tout était assuré. Milenko Stojaković, qui remplaçait alors Španac comme chef du groupe Sud, partit avec son groupe et se mit en contact avec Cvijetin et plusieurs de ses camarades qui se trouvaient à Trnova. Les déclarations de Cvijetin selon lesquelles il était assuré de l'appui du peuple s'avèrent plus ou moins exactes: environ deux cent paysans s'étaient groupés à l'endroit d'où devait partir l'attaque. Mais tout cela avait été organisé à la légère et de façon peu expérimentée, et il se révéla inexact que la gendarmerie fût prête à se rendre sans bataille. L'ennemi, par une ruse guerrière, réussit à faire appel à des renforts, et passa lui-même à l'attaque, prenant les partisans en surprise, si bien que l'action échoua.

S'efforçant de faire oublier ce malheureux échec, tant à ses combattants qu'au peuple lui-même, le groupe se mit en embuscade sur la route Bijeljina — Janja et attaqua un groupe d'oustachis qui faisaient la patrouille de nuit à bicyclette; le résultat fut trois morts chez l'ennemi, et le gain d'une vingtaine de bicyclettes pour les partisans.

Désireux de ne pas voir se renouveler en d'autres endroits, des actions organisées à la légère, telle que le fut l'attaque sur la gendarmerie de Tavan — qui pourraient, se terminant de façon si désastreuse — mettre en question l'opportunité même d'une insurrection armée contre l'ennemi, Španac décida de préparer l'attaque contre la gendarmerie de Dragaljevac jusque dans les moindres détails, de réduire les mesures au minimum, et de passer à l'attaque le plus rapidement possible. Il y était poussé par l'état d'esprit régnant parmi le groupe. Les hommes devenaient nerveux et mécontents. Ils ressentaient la nécessité de mettre fin, d'une façon ou d'une autre à cet état d'inertie, d'inactivité et d'incertitude.

IV

Aux environs du 25 Août, le groupe nord-ouest se dirigea des bois de Crnjelovo dans la direction de Dragaljevac, et s'arrêta à Gradac, petit village paysan, dans une forêt à huit kilomètres de la caserne de Dragaljevac. Le groupe sud, dirigé par les combattants Drago Stevanović et Ivan Manjic, arriva le même jour.

Španac avait décidé de mener l'attaque prévue, qu'il commanderait lui-même, avec ses trente combattants, 20 carabines et deux bombes à main.

Trois jours s'écoulèrent, passés à réunir les données nécessaires — sur la disposition des tranchées, la solidité des fils barbelés — le nombre de gendarmes et leur état d'esprit. Pendant ce temps-là, les deux groupes réunis, furent divisés en dizaines, avec pour chacune un chef de file, chacune devant attaquer indépendamment, mais en même temps.

Quoique tout eût été fait, étant donné les circonstances, pour que le but de l'attaque, pour laquelle toutes ces préparations avaient lieu restât inconnu des combattants, afin d'empêcher une fuite éventuelle qui permettrait à l'ennemi d'être au courant des intentions des partisans, il était clair que tous savaient à quoi s'en tenir et que la nouvelle d'une attaque imminente de la gendarmerie de Dragaljevac était même arrivée jusqu'au peuple. C'est pourquoi il était nécessaire de se hâter, et Španac donna l'ordre de se mettre en marche en direction de la caserne, dans la nuit du 28 au 29 Août vers 9 heures du soir.

La troupe de partisans se frayait chemin, dans une nuit noire, à travers bois et buissons, à travers des champs de maïs et de blé non moissonnés, avançait lentement et non sans difficulté. Malgré tout, aux environs de minuit, le groupe arriva non loin de la caserne. Puis les unités de dix se séparèrent, chacune rejoignant, avec son chef, l'endroit d'où elle devait mener son action.

Le signal de l'attaque devait être donné aux unités, un peu après deux heures du matin, par la détonation de deux bombes, ou si pour des raisons imprévues, ceci n'était pas possible, Španac tirait deux coups de pistolet.

Les unités réussirent à rejoindre à temps leur point déterminé. Le grenadier n'ayant pu s'approcher suffisamment pour lancer ses bombes, le garde l'ayant remarqué et tiré dans sa direction, Španac, à deux heures juste, tira deux coups de pistolet et la lutte commença.

L'ennemi, réparti dans les tranchées situées autour de la gendarmerie, répondit aussitôt à l'attaque des partisans, ce dont il était facile de déduire que l'attaque était attendue, et que la défense avait été organisée à l'avance.

Il faut souligner que cette première grande action des partisans était particulièrement difficile. Les tranchées n'étaient pas visibles dans le noir, et le feu ne pouvait être dirigé que d'après les coups tirés par l'ennemi, des coups bas, et certainement plus efficaces que ceux que les partisans dirigeaient vers les tranchées.

Španac, dès l'ouverture du feu, se rendit compte quel danger représentait pour les partisans le fait de ne savoir où diriger leurs balles,